

¹S.K. Yalçın ²E. Çeçen

¹Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, Türkiye (skyalcin23@gmail.com) ORCID: 0000 0002 3908 9204

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, Türkiye (ececen23@gmail.com) ORCID: 0000 0003 3653 8913

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğündeki İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme

Özet

Azerbaycan Türkçesi, Güneybatı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ve bu saha içinde gelişen yazı dilinin adıdır. Oğuzcaya dayanarak 13. asırdan günümüze kadar kullanılan Güneybatı Türkçesi zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak ikiye ayrılmıştır. Azerbaycan Türkçesi ise Doğu Oğuzcasını oluşturmaktadır.

Dilimizin anlatım olanaklarını zenginleştiren, anlamı pekiştiren, anlatım gücünü artıran ikilemeler, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın ya da zıt olan veya seslerin birbirine benzerliğiyle meydana gelen unsurlardır. Türk dilinin anlatım zenginliğini gösteren en önemli unsurlarından biri olan ikilemeler, hem Türkçenin en eski tarihi dönemlerinden itibaren görülmekte hem de bugün çağdaş Türk lehçelerinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Bu çalışma, “*Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*”ndeki ikilemelerin yapı ve anlam bakımından incelenmesini içermektedir. İkilemeler üzerine yapılan tanımlar, çalışmalar açıklanmış olup ikilemeler yapı ve anlam bakımından tasnif edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen ikilemelerin çok fazla olması sebebiyle ikilemelerden bazı örneklerle yer verilip çalışma sayısal verilerle desteklenmiştir. Ayrıca çalışmanın sonuç kısmında bazı ikilemelere ait arkaik özellikler de vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, ikilemeler, yapı, anlam, arkaik unsur.

¹S.K. Yalçın ²E. Çeçen

¹Doç. Dr., Fırat University, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Elazığ, Turkey (skyalcin23@gmail.com) ORCID: 0000 0002 3908 9204

² Graduate Student, Fırat University, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Elazığ, Turkey. (ececen23@gmail.com) ORCID: 0000 0003 3653 8913

An Evaluation on the Hendiadys in the Dictionary of Azerbaijan Turkish

Abstract

Azerbaijani Turkish is the name of the written language that is located in the eastern part of Southwest Turkish and developed in this field. Based on Oghuz language,

Southwest Turkish, which has been used from the 13th century until today, has been divided into Ottoman Turkish and Azerbaijani Turkish in time. Azerbaijani Turkish forms the Eastern Oghuz language.

The duplications that enrich the expression possibilities of our language, reinforce the meaning, increase the expression power, are the elements that are formed by the repetition of the same word or whose meanings are close or opposite to each other or by the similarity of sounds. Reduplications, which are one of the most important elements of the Turkish language showing the richness of expression, have been seen since the earliest historical periods of Turkish and are frequently used in contemporary Turkish dialects today.

This study includes the analysis of the duplications in the "Explanatory Dictionary of the Azerbaijani Language" in terms of structure and meaning. Definitions and studies on reduplications have been explained and they have been classified in terms of structure and meaning. Due to the high number of duplications detected, some examples of duplications were included and the study was supported with numerical data. In addition, the archaic features of some duplications are emphasized in the conclusion of the study.

Keywords: Azerbaijani Turkish, reduplications, structure, meaning, archaic factor.

Giriş

Orta Asya'da bir arada yaşayan Türklerin batıya doğru göçü, Kavimler Göçü'nden itibaren başlamıştır. Kavimler Göçü'yle batıya doğru ilerleyen Türklerin ikinci büyük göç dalgası ise XI.-XIII. yüzyıllar arasında yaşanmıştır. Büyük bir kısmını Oğuzların oluşturduğu Türkler, önce Harezmi Bölgesi'ne daha sonra Azerbaycan ve Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu durumla beraber Türk yazı dilinde yaşanan değişim ve gelişmeler göçün ilk durağı olan Harezmi Bölgesi'nde zamanla belirginleşerek tek kol hâlinde gelişen Türkçenin XIII. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu'da yeni bir yazı dilinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur [1, s. 230].

Oğuz Türkçesi esasına bağlı olarak 13. yüzyıldan günümüze kadar kullanılagelen Güneybatı Türkçesi zamanla Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi olarak iki daireye ayrılır [2, s VII]. Azerbaycan Türkçesi karakteristik olarak 13.-14. yüzyıllar içinde şekillenmeye başlamış olsa da Korkmaz, 15. yüzyıl eserlerinin Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasındaki ortak olan özelliklerine dayanarak başlangıcın 16-17. yüzyıllar olduğunu belirtmiştir [3, s. 59]. Azerbaycan Türkçesi, Güneybatı Oğuz grubu lehçelerinin batı kesiminin kendi içindeki dallanma ve ayrışımında doğu kolunu temsil eden ve kendine özgü standart bir yapıya kavuşmuş bir lehçe ve bu lehçeyi oluşturan ağızlar topluluğudur [4, s 176]. Azerbaycan Türkçesi ağızları genel olarak doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört grupta değerlendirilmektedir [5, s 19; 6, s 60].

Bir dilin zenginliğini o dildeki kelimeler, deyimler, atasözleri, halk ağzına ait adlandırmalar, ikilemeler ve kalıp sözler oluşturmaktadır.

İkilemelere ise Türkçede sıklıkla rastlanılmaktadır. Dünya dillerinde çok az örneği bulunan ikilemeler, Türkçeye en yakın oranda Korecede ve Japoncada görülürken Türkçede oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir [7, s 60]. İkilemeler; cümleye anlatım gücü katmak ve anlamı pekiştirmek için eş veya zıt anlamlı kelimelerle, kelime tekrarı ya da eklerin kelimelere gelmesiyle oluşturulan ifade bütünlüğüdür [8, s 9].

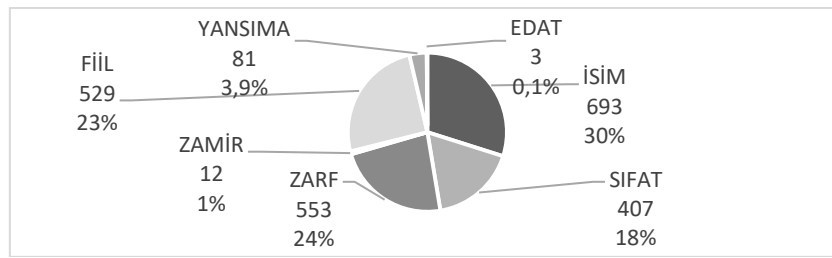
Batı dillerinde hendiadyoin, Osmanlıcada atf-ı tefsiri, terhib-i ihmâli, mühmelât terimleriyle karşılanan ikileme; aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi olayıdır. Cümlede anlamı güçlendirmek, pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek üzere kullanılır [9, s 1652].

İkilemeler Türkçenin en eski metinlerinden itibaren zengin örnekleriyle karşımıza çıkar. Göktürk yazıtlarında 15, Uygur Türkçesinde 262, Kutadgu Bilig’de 197, Divanü Lûgati’t Türk’te 162 ve yine Nehcü'l-Ferâdis, Kıyasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l-Edeb gibi Harezmi dönemi eserlerinde pek çok ikilemenin yer aldığı konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur [10, s 38].

Bu çalışmada Azerbaycan Dilinin İzahlı Lûgeti’nde [11, C I-IV] yer alan ikilemeler tespit edilerek sözcük türü, yapı ve anlam bakımından ele alınmıştır ancak tespit edilen **2059** [12, s 62–126] ikilemenin¹ oldukça fazla olması sebebiyle ikilemelerden bazıları ilgili başlıklarda verilmiştir ve ikilemelerin kendi içindeki gruplaması grafiklerle açıklanmıştır.

1. Sözcük Türü ve Yapısı Bakımından İkilemeler

Aşağıda sözlükte yer alan tüm ikilemelerin sözcük türü bakımından gruplandırıldığı ve sayısal verilerin yer aldığı grafik verilmiştir:

Grafik 1: İkilemelerin Sözcük Türü Bakımından Sayısal Oranı

¹ Çalışma ile ilgili detaylı bilgiler için bk. Çeçen, E. (2019). “Azerbaycan Türkçesi Sözlüğündeki İkilemelerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi” Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Semineri, Elazığ.

1.2. Adlarla Kurulan İkilemeler

İki kelimenin de isimden oluştuğu 693 ikileme örneğine rastlanılmış olup bu sayı tüm ikileme türleri arasında %30'luk orana karşılık gelmektedir. Adlardan oluşan ikileme örnekleri oldukça fazladır: ac yalavac, ağrı acı, bağça bağ, baş beyin, baş göz, can baş, can ciyer, çalı çırpı, çöl bayır, eniş yoxuş, gecé gündüz, oğul uşaq, qab qaşiq, uçuy sökük, umu küsü, yırtıqdeşik, yırtıq yamaq...

1.3. Sıfatlarla Kurulan İkilemeler

Aynı sıfatın tekrarlanması ya da ayrı sıfatların art arda gelmesiyle oluşan ikilemeler sıkça yer almaktadır. Bunların sayısı toplamda 407 olup tüm ikileme türlerinin içindeki oranı %18 olarak belirlenmiştir: açık saçık, adlı sanlı, adsız sansız, başsız ayaqsız, berli bezekli, bığlı saqqallı, çirkli paslı, dadlı dadlı, dadlı duzlu, elsiz ayaqsız, emelli başlı, geyimli kécimli, haylı küylü, külekle qarlı, varlı hallı, yersiz yurdsuz...

1.4. Zarflarla ve Zarf Görevindeki Kelimelerle Kurulan İkilemeler

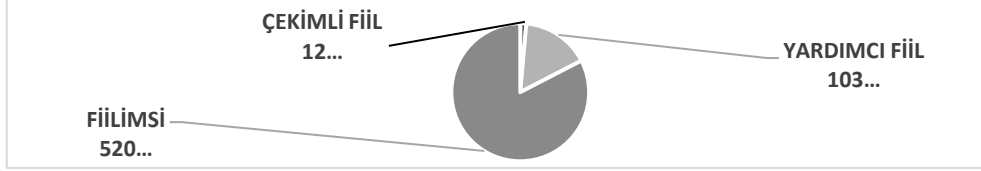
Aynı zarfın tekrarlanması ya da ayrı zarfların peş peşe gelmesiyle oluşan ikilemeler de sıkça yer almaktadır. Bunların sayısı toplamda 553 olup tüm ikileme türleri arasındaki oranı %24'tür: ac acına, acı acı, ac susuz, açık açığına, başdan başa, başlı başına, bayğın bayğın, cadar cadar, eşider eşitmez...

1.5. Zamirlerle Kurulan İkilemeler

Bir kelimenin zamirlerden oluştuğu ya da iki kelimenin de zamirlerden meydana geldiği ikilemeler örneğine rastlanılmış olup bu sayı diğer sözcük türlerine göre az sayıda kalmıştır. Zamirlerden oluşan ikileme sayısı 12 olup bunların tüm ikileme türleri arasındaki oranı %1'dir: biz biz, kim kimse, menli senli, o bu, ora bura, oradan buradan, öz özüne, öz özlüyümde, senli menli, sizli bizli, şey mey, şey şüy.

2. Fiil ve Fiil Soylu Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde fiil ve fiil soylu kelimelerden kurulan birçok ikilemeye rastlanılmış olup bu sayı toplamda 529'dur. Tüm ikileme türleri arasındaki yüzdellik dilimi ise oldukça yüksek olup bu oran %23'tür. Fiil ve fiil soylu kelimelerden kurulan ikilemelerin kendi içindeki sayıları ve yüzdellik dilimleri aşağıdaki grafikte verilmiştir:

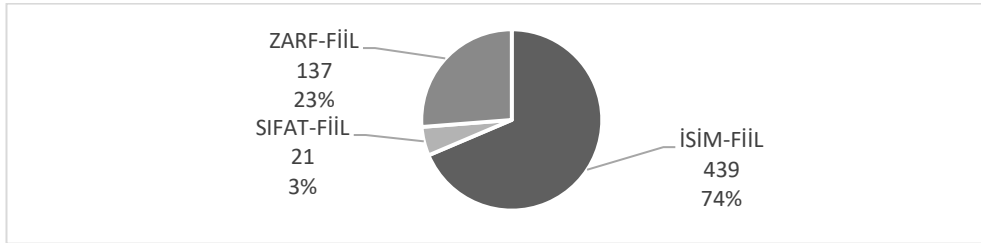
Grafik 2: Fiil ve Fiil Soylu Kelimelerden Kurulan İkilemelerin Sayısal Oranı

2.1. Çekimli Fiillerle Kurulan İkilemeler

Çekimli fiillerle kurulan ikilemeler az sayıda olup toplamda 12 tanedir. Görülen geçmiş zaman kipi, emir kipi ve şart kipiyle kurulan ikilemelere rastlanılmıştır; bunların fiil ve fiil soylu kelimelerden meydana gelen ikilemeler arasındaki oranı %2'dir: aldı kaçdı, basdı keçdi, basdı kesdi, dedi qodu, dili ağzı qurusun, dilik dilik olsun, duz çörek gözünden gelsin, geldi geder, kiş kişler olsun, olsa olsa, öldü qaldı, vur tut.

2.2. Fiil Kök ve Gövdesine Gelen Fiilimsi Ekleriyle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde fiil kök ve gövdesine gelen fiilimsi ekleriyle kurulan ikileme örnekleri çok olup bu sayı toplamda 520'dir. Bunların fiil ve fiil soylu kelimelerden meydana gelen ikilemeler arasındaki oranı ise %82'dir.

Grafik 3: Fiilimsilerden Meydana Gelen İkilemelerin Sayısal Oranı

2.2.1. İsim-Fiillerle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti'nde fiil kök veya gövdelerine isim-fiil ekleri getirilerek oluşturulmuş birçok ikileme örneğine rastlanılmış olup bunlar toplamda 439 adettir ve diğer fiilimsi ekleriyle kurulan ikileme türlerine göre oldukça fazla sayıdadır. Bunların fiilimsi ekleriyle kurulan ikilemeler içindeki oranı ise %74'tür: alıb satma, çalışıb vuruşma, dava döyüş, derme derme, deşik deşik élemek, dëyib danışma, gëdib gelme, gëdib gelmek, gëdiş geliş, sëvib seçme...

2.2.2. Sıfat-Fiillerle Kurulan İkilemeler

Fiil kök veya gövdelerine sıfat-fiil eklerinin getirilmesiyle oluşturulmuş ikileme örnekleri isim-fiil ve zarf-fiile ekleriyle kurulmuş ikileme örneklerine nazaran daha az sayıdadır. Bunların sayısı toplamda 21 olup fiilimsi ekleriyle kurulan ikilemeler arasındaki oranı %3'tür: ağzı burnu düşmüş, ala bışmış, ala deymiş, bitib tükenmez, bitmez tükenmez, dayanıb duran yérde, dèyen gülen, dèyib gülen, deli qudurmuş, dinc dinmez, gelen geden...

2.2.3. Zarf-Fiillerle Kurulan İkilemeler

Fiil kök veya gövdelerine zarf-fiil ekleri getirilerek oluşturulmuş birçok ikileme örneğine rastlanılmıştır. Bunların sayısı toplamda 137 olup fiilimsilerle kurulan tüm ikileme türleri içindeki oranı ise %23'tür: ağlayıb sızlamaq, alıb satma, alıb satmaq, bışirib düşürmek, bitib tükenmez, büküb bükmelemek, düzüb qoşmaq, eşider eşitmez, gelib gèden, irişe irişe, söylene söylene...

2.3. Bir Yardımcı Fiille Birlikte Kullanılan İkilemeler

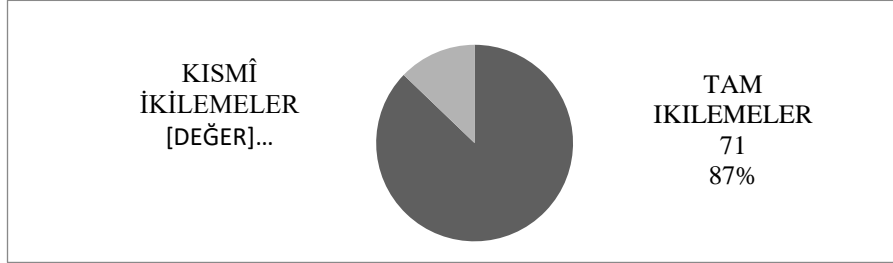
Sözlükte, yardımcı fiille kullanılan ikileme örneklerine çokça rastlanılmıştır ve bunların fiil ve fiil soylu kelimelerden kurulan ikilemeler arasındaki sayısı 103 olup oranı ise %16'dır: aşıq meşuq olmaq, baş ayaq élemek, borc xerc élemek, ceze feze étmek, dua sena étmek, ehd peyman étmek, göz qulaq olmaq...

2.4. Ünlemlerle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde yansıma kelimelerden oluşan ikilemeler, öncelikle tabiata dayalı bir dil olan Türkçenin çeşitli lehçe ve ağızlarında olduğu gibi çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ünlemlerden oluşan toplam ikileme sayısı 81 olup bunların diğer ikileme türleri arasındaki oranı %4'tür.

2.4.1. Yansıma Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Yansılardan oluşan ikilemeler "tam ikileme" ve "kısmî ikileme" olarak iki grupta değerlendirilmektedir. İkilemeyi oluşturan öğeler arasında herhangi bir ses değişmesi olmadan sözlerin tekrarlanması tam ikilemeyi, ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri, ünsüzleri ve diğer yapım ekleri arasındaki küçük değişmeler ise kısmi ikilemeyi oluşturur [13, s 14]. Yansılardan oluşan ikilemeler tam ikileme ve kısmi ikileme olarak ayrılmış olup kendi aralarındaki yüzdeler dilimleri aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 4: Yansıma Kelimelerden Oluşan İkilemelerin Sayısal Oranı

2.4.1.1 Tam İkilemeler

Tam ikilemeler sayıca kısmi ikilemelere göre daha fazladır ve bunların sayısı toplamda 71 olup yansımalarından kurulan ikilemeler arasındaki oranı %87'dir: ah aman, ah efğan, ah feğan, ah nale, ah feryad, ah uf, ah vay, ax uf, ay hay, bar ilaha, ceh ceh, cığ cığ, cınq cınq, cib cib, cik cik, ciring ciring, civ civ, cur cur, çır çır...

2.4.1.2. Kısmi İkilemeler

Kısmî ikilemeler sayıca tam ikilemelere göre az sayıda kalıp bunların sayısı toplamda 10'dur ve yansımalarından kurulan ikilemeler arasındaki oranı %13'tür: bar ilaha, cığ bığ, çaq çuq, dad aman, dad bidad, dam dum, danqır dunqur, hay küy, qart qurt, quq qulu.

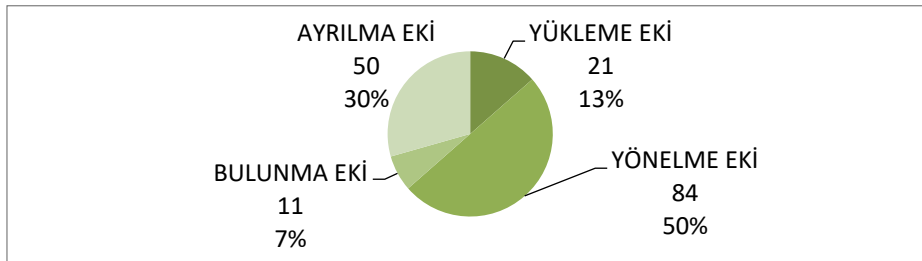
2.5. Edatlarla Kurulan İkilemeler

Edatlarla kurulan ikileme örneklerine de azca rastlanılmıştır ve bunların sayısı 3'tür: alt üst ile, tepeden dırnağa qeder, tepeden dırnağa qeder süzmek.

2.6. Eklerle Kurulan İkilemeler

2.6.1. Hâl Ekleriyle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde hâl ekleriyle kurulan toplamda 145 ikileme örneğine rastlanmıştır. İkilemelerin kuruluşunda yer alan hâl eklerinin kendi aralarındaki yüzdeleri aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Grafik 5: Hâl Ekleriyle Kurulan İkilemelerin Sayısal Oranı

2.6.1.1. Yükleme Ekiyle Kurulanlar

Azerbaycan Türkçesinde yükleme ekiyle meydana gelen 21 ikileme tespit edilmiş olup bunların hâl ekleriyle kurulan ikilemeler arasındaki oranı %13'tür: altını üstünü ölçmek, baş qulağı dang etmək, bet benizi ağarmaq, dil dodağı kilidlenmek, dil dodağı qurumaq, dil dodağı yanmaq, diz dizi, el ayağını bağlamaq...

2.6.1.2. Yönelme Ekiyle Kurulanlar

Azerbaycan Türkçesinde yönelme ekiyle meydana gelen 84 ikileme tespit edilmiş olup bunların hâl ekleriyle kurulan ikilemeler arasındaki oranı %50'dir: ayaq ayağa, baş başa, baş başa durmaq, baş başa vèrmek, döz dözə, el ayağa dolaşmaq, haçandan haçana, ipe sapa yatmaq, işe güce yaramaq, kelle kelleye gelmek, qabaq qabağa, lèş lèşe qatmaq...

2.6.1.3. Ayrılma Ekiyle Kurulanlar

Azerbaycan Türkçesinde yükleme ekiyle meydana gelen 50 ikileme tespit edilmiş olup bunların hâl ekleriyle kurulan ikilemeler arasındaki oranı %30'dır: ayaqdan dırnaqdan düşmek, azdan çoxdan, başdan ayağa, duz çörek gözünden gelsin, el ayaqdan düşmek, işden gücünden olmaq...

2.6.2.1. İyelik Ekiyle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti'nde iyelik ekiyle kurulmuş birçok ikileme örneğine rastlanmıştır ve bunların sayısı toplamda 44'tür: altını üstünü ölçmek, bir birine deymek, dalına qabağına baxmaq, el ayağını kesmek, kelme kelmesine, qabağını gerisini düşünmek...

2.6.2.2. Yapım Ekiyle Kurulan İkilemeler

Yapım ekini alarak kurulan birçok ikileme örneğine rastlanılmıştır ve bunların sayısı toplamda 350'dir: ay ulduzlu, bağ bağatlı, canlı cansız, çirkli paslı, dadlı dadlı, dadlı duzlu, ezim ezim olmaq, ferli başlı, gecèli gündüzlü, huşlu başlı, xata balalı, işli güçlü, qan yaş axıtmaq...

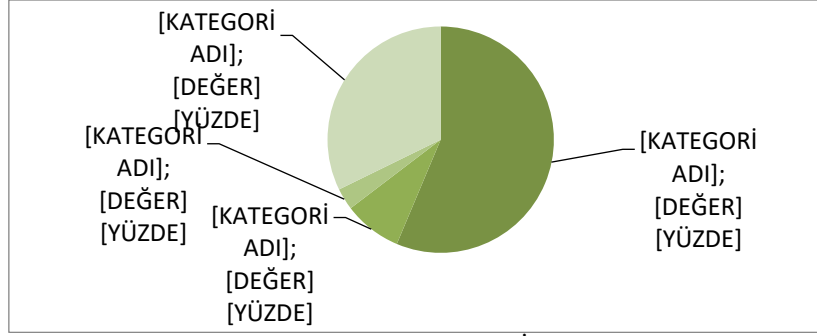
2.7. İkinci Kelimenin Başına m- Sesinin Getirilmesiyle Kurulan İkilemeler

Türkçenin her lehçesinde karşılaşılan ikilemenin ikinci kelimesinin başına m- sesinin getirilmesi olayına Azerbaycan Türkçesinde de rastlanılmıştır ve bu şekilde oluşturulan ikilemelerin sayısı 15'tir: aşıq meşuq, aşıq meşuq olmaq, az maz, cındır mındır, ende mende, ende mende demek, hayıl mayıl, herc merclik, xırda mırda, inkir minkir, lüt müt...

3. Anlam Bakımından İkilemeler

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde 2059 olarak belirlemiş olduğumuz ikileme sayısı aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşan ikilemelerin çıkarılmasıyla bu kısımda toplamda 1395'e düşmüş olup bu ikilemelerin

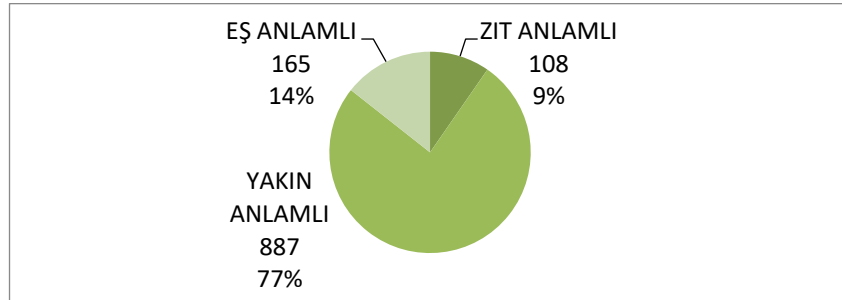
anlamlarına göre sınıflandırılmalarından sonra ortaya çıkan yüzdeler aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Grafik 6: Anlam Bakımından Sınıflandırılan İkişemelerin Sayısal Oranı

3.1. Her İki Kelimesi de Anamlı Olan İkişemeler

İki kelimesi de anlamlı olan ikişemeler eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerle kurularak üçe ayrılmaktadır. Her iki kelimesi de anlamlı olan ikişemelerin sayıları ve yüzdeler aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Grafik 7: Her İki Kelimesi de Anamlı Olan İkişemelerin Sayısal Oranı

3.1.1. Eş Anamlı Kelimelerle Kurulan İkişemeler

Azerbaycan Türkçesinde eş anlamlı ikişeme örneğine sıkça rastlanılmıştır ve bunların sayısı toplamda 165 olup her iki kelimesi de anlamlı olan ikişemeler içindeki oranı %14'tür: ağır acısız, bitmez tükenmez, boş bıkır, çirk pas, dava dalaş, dünya alem, köç külfet, öte beri, ses seda, ses semir, sorğu sual tutmaq, yalvarıb yaxarma...

3.1.2. Yakın Anamlı Kelimelerle Kurulan İkişemeler

Azerbaycan Türkçesinde yakın anlamlı ikişeme örnekleri, eş ve zıt anlamlı ikişemelerle kurulan ikişemelere göre oldukça fazladır. Bunların sayısı toplamda 887 olup her iki kelimesi de anlamlı olan ikişemeler içindeki oranı ise yüzde %77'dir: allı şallı, analı atalı, analı balalı, birer ikişer, borc

xerc, can ciyer, dad damaq, ekib biçme, ferli başlı, gëyinib kécinmiş, güllü gülşenli, huşlu başlı, işli güçlü...

3.1.3. Zıt Anlamlı Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde zıt anlamlı ikileme örnekleri eş anlamlı ikilemelere ve yakın anlamlı ikilemelere nazaran daha az sayıdadır. Bunların sayısı toplamda 108 olup her iki kelimesi de anlamlı olan ikilemeler içindeki oranı %9 şeklindedir: alacaq véreceq, az çox, böyük kiçik, canlı cansız, dadlı duzlu, éniş yoxuş, géc tez, gécé gündüz, ireli gëri, ölüb dirilmek, yalan gërçek, yaz qış, yër göy...

3.2. Sadece Bir Kelimesi Anlamlı Olan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde tekrarlanan unsurlarından sadece birinin anlamlı olduğu ikileme örnekleri fazla sayıdadır. Bunların sayısı toplamda 171 olup tüm ikilemeler anlam bakımından tasnif edildiğinde oranları %8'dir: açıq gıcıq, bağıri badaş, berli bezekli, çör çöp, ezik üzük, ins cins, ölüm itim, şeie şülpe, ufaq tufaq, yazıq yuzuq, yör yöndem, zığ zımğır.

3.3. İki Kelimesi de Yarı Anlamlı Olan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde tekrarlanan unsurlarının her ikisi de yarı anlamlı olan ikilemelerin sayısı toplamda 64 olup tüm ikilemeler anlam bakımından tasnif edildiğinde bunların oranı %3'tür: arıq uruq, atıl batıl, çolma çocuq, dava şava, den düş...

3.4. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Azerbaycan Türkçesinde aynı kelimenin tekrarlanmasıyla meydana gelen ikilemelerin sayısı toplamda 664 olup tüm ikilemeler anlam bakımından tasnif edildiğinde bunların oranı %32'dir: azca azca, baca baca, cırım cırım, cırıq cırıq, düyün düyün, ebes ebes, fağır fağır, gah gah, hönküre hönküre, xa xa, ilim ilim, kemser kemser...

SONUÇ

Bu çalışmada dört ciltlik *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*'nde madde başı olarak verilen 2059 ikileme örneği, sözcük türü ve yapısı ile anlam bakımından değerlendirilmiştir.

Sözcük türü ve yapısı bakımından Azerbaycan Türkçesinde adlardan, sıfatlardan ve yansıma sözcüklerden yapılan ikilemeler ön plana çıkarken diğer sözcük türlerinden de pek çok ikileme örneğine rastlanmıştır. Yapı bakımından ise sıfat-fiillerle kurulan ikileme örneklerine az rastlanırken isim-fiil ve zarf-fiillerle kurulan ikileme örnekleri sıklıkla yer almıştır. Özellikle yapım ekli ve iyelik ekli ikilemeler dikkat çekmiştir. Çekimli fiillerle kurulan ikilemeler ise az sayıdadır. Hâl ekleriyle kurulan ikilemeler de oldukça fazla sayıda yer almıştır.

Anlam açısından bakıldığında ise eş anlamlı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerden kurulan ikilemelerin, sadece bir kelimesi anlamlı olan veya her iki kelimesi de yarı anlamlı olan ikilemelere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde Eski Türkçe dönemine ait birçok arkaik unsura rastlanmaktadır. İkilemelerde Eski Türkçe dönemine ait kelime ve ekler canlı bir şekilde yaşamaktadır. Örneğin, Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde yer alan **ac yalavac**: “yoksul” [11, C I, s 36] ikilemesi Kutadgu Bilig’de **yalıq aç**: “aç ve çıplak” ikilemesi ile benzerlik göstermektedir. Yine Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde yer alan **mal davar**: “iri boynuzlu ev hayvanları, mülk” [11, C III, s 285] ikilemesi Kutadgu Bilig’de **tawar neç**: “mal mülk” [14, s 328-429] ikilemesi ile örtüşmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde **boy buxunlu**: “boylu bedenli olmak. [11, C I, s 341]” ikilemesi Dîvânu Lugâti’t-Türk’te **bodunlug bokunlug**: “kavim, kabile reisi” [15, s 592] anlamına gelerek farklılık gösterebilmektedir. Yansıma kelimelerle oluşan ikilemeler arasında da benzerlikler söz konusudur. Dîvânu Lugâti’t-Türk’te **çar çar, şar şar**: “su sesi, şelale sesi” [15, s 616, 845; 16, s 329] anlamlarında kullanılan ikilemeler Azerbaycan Türkçesi yazı dilindeki **çır çır**: “bağırmaq, su sesi” [11, s 478], **şır şır**: “akan sudan çıkan ses” [11, s 220] ikileme örnekleriyle benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak Türkçenin en eski yazılı metni olan Orhun Yazıtları’ndan itibaren görülen ve Türkçenin her dönem ve lehçesinde çokça yer alan ikilemelerin ele alındığı bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesinde görülen ikilemelerin çok canlı bir şekilde yaşamakta olduğu ve Türkçenin birçok arkaik özelliğini barındırdığı ortaya konulmuştur.

Kaynakça

1. Bulak, Ş. “Azerbaycan İsminin Kökeni ve Anlamı” *“Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi”* 2016. C.9, Sayı 43, s. 54-60.
2. Ergin, M. *Azeri Türkçesi*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1971.
3. Yalçın, S. K. *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul, Kesit Yayınları. 2018.
4. Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. 2013.
5. Şiraliyev, M. *Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları*. Bakü, Şarq-Gerb Yayınları. 2008.
6. Buran, A. 2015. *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara, Akçağ Yayınları. 2015.
7. Aksan, D. *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara, Engin Yayınları. 1996.
8. Hatiboğlu, V. *Türk Dilinde İkileme*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
9. Karaca, V. İ. ve Yalçın, S. K. “Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Görülen İkilemelerin

S. K. Yalçın, E. Çeçen. Azərbaycan Türkçesi Sözlüğündeki İkilemeler Üzerine

- Sözcük Türü / Yapı ve Anlam Bakımından Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2016. 5(4), 1651-1675.
10. Alkaya, E. “Orta ve Doğu Karadeniz Ağzlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies*. 2008. 3(3), 38.
 11. *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (I-IV. Cilt)* Bakü. Şarq-Gerb Yayınları. 2006.
 12. Çeçen, E. *Azərbaycan Türkçesi Sözlüğündeki İkilemelerin Yapı ve Anlam Bakımından İncelenmesi*. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Semineri. 2019, Elazığ.
 13. Zülfikar, H. *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. 1995.
 14. Arat. R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. İstanbul.
 15. Ercilasun, A. B.-Akkoyunlu Z. *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları. 2018.
 16. Yalçın, S. K. (2012). “Elazığ Ağzında Görülen İkilemelerin Köken, Yapı ve Anlam Bakımından Azərbaycan Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması”. *Filologiya Meseleleri*, No:1, Azərbaycan Milli İlimler Akademisi, M. Fuzuli Adına El Yazmaları Enstitüsü, Bakü. 326-345.

Андатпа

Әзербайжан тили – түркі тилдериниң оңтүстік-батыс тобының шығыс бөлігінде орналасқан және осы аймақта дамыған жазба тилдің атауы. Оғыз тилине барып тірелетін XIII ғасырдан қазірге дейін қолданылып келе жатқан түркі тилдериниң оңтүстік-батыс бұтағы біршама уақыт өткен соң Османлы тили және әзербайжан тили болып екіге бөлінеді. Соның ішінде әзербайжан тили оғызшаның шығыс бөлігін құрайды.

Тилиміздің түсіндіру мүмкіндіктерін байытатын, мағынаны күшейтетін, түсіндіру әсерін арттыратын қос сөздер, сөздердің қосарлануынан немесе қайталануынан құралған элементтер саналады. Түркі тилдериниң баяндау тәсілдериниң алуандығын көрсететін маңызды элементтердің бірі саналатын қос сөздер түркі тилдериниң ең көне тарихи кезеңдеринен бастап қолданылып келеді әрі қазіргі түркі тилдерінде жиі жұмсалады.

Бұл мақалада әзербайжан тилинің түсіндірме сөздігіндегі қос сөздер құрылымдық және мағыналық жақтан талданады. Қос сөздерге байланысты жасалған түсіндірмелер, ғылыми-зерттеулер талданып, қос сөздер құрылымдық және мағыналық жақтан топтастырылады. Сөздікте қос сөздердің тым көп болуына байланысты тек кейбір мысалдар ғана алынып, статистикалық мәліметпен толықтырылады. Сонымен қатар қорытындыда кейбір қос сөздерге байланысты архаизмдік ерекшеліктерге де тоқталады.

Кілт сөздер: әзербайжан тили, қос сөздер, құрылымдық, мағыналық, архаикалық элементтер.

(С.К. Ялшын, Э. Чечен. Әзербайжан тилинің түсіндірме сөздігіндегі қос сөздер)

Аннотация

Азербайджанский язык – это название письменного языка, который расположен и развивается в восточной ветви юго-западной группы тюркских языков. Юго-западная группа тюркских языков, восходящая к XIII веку и до сих пор основанная на огузском языке, со временем разделилась на османский и азербайджанский языки. Азербайджанский язык входит в восточно-огузскую ветвь юго-западной группы.

Редупликация (парные слова), которая обогащает выразительные возможности нашего языка, усиливает значение, увеличивает повествовательную силу, - это элемент, который возникает при повторении одного и того же слова или значения, близкие или противоположные друг другу. Редупликация (парные слова), которая является одним из важнейших элементов повествовательного богатства тюркских языков, наблюдается как с древнейших исторических периодов тюркских языков, так и часто используется сегодня в современных тюркских диалектах.

В статье анализируется структурно-семантический анализ редупликации (парных слов) в “Толковом словаре азербайджанского языка”. Были объяснены определения и исследования редупликаций (парных слов), а также они были классифицированы с точки зрения структуры и значения. Из-за большого количества редупликаций (парных слов) в словаре, взяты были лишь несколько примеров, но исследование было дополнено статистическими данными. В заключении также делается акцент на архаичные черты некоторых редупликаций (парных слов).

Ключевые слова: азербайджанский язык, редупликация (парные слова), структура, смысл, архаический элемент.

(С.К. Ялчын, Э. Чечен. Анализ редупликаций слов (парных слов) в толковом словаре азербайджанского языка)